

OSOBNÍ HESLA HUMANISTŮ, JEJICH FUNKCE, FORMY A VYUŽITÍ V PROVENIENČNÍM VÝZKUMU*

Marta Vaculínová (Praha)

Personal Mottos of Humanists and Their Functions, Forms and Use in Provenance Research

Abstract: The personal mottos of intellectuals, called *symbola*, came into greater use under the influence of the Italian Renaissance and its ideas of true nobility, which is not acquired by descent but by education and virtue. Inspired by noblemen, scholars created their own personal representations, among the most common being personal devices, followed by emblems and portraits. The first symbols in the Czech lands are known to have appeared at the beginning of the 16th century, but their use truly developed in the Rudolphine period. Court intellectuals, university professors, teachers, clergymen and educated burghers had their own symbols at that time. *Symbola* were usually in Latin, with rare appearances in Czech and Old Greek, and sporadically in Hebrew and German. Two-thirds of the contents were religious; other motifs concerned the way of life or Christian and ancient virtues. The content of personal mottos was most often inspired by *Satellitum animi* by Juan Luis Vives, *Adagia* by Erasmus of Rotterdam and other collections of sentences and proverbs or emblem books. The form was sometimes emblematic; among burghers, the so-called *symbola cephalonomatica* were common. These were personal mottos in which the first letters of the words formed the initials of the personal name and title of the Humanist. The symbols appear in the form of ownership marks in books as initial supralibros or handwritten ex-libris; in both forms, i.e. as the initials or the entire mottos, they were also used as pseudonyms. A provisional online inventory has been compiled as an identification aid for provenance research and authorship identification, and it will be expanded in future.

Keywords: Neo-Latin literature – *symbola* – personal mottos – emblems – authorship – provenance research

Úvod

S příchodem myšlenek italské renesance do českých zemí a jejich adaptace na panovnickém dvoře a dvorech předních šlechticů se velmi pozvolna začíná měnit postavení intelektuálů. Už to není jen šlechtický původ, loajalita, válečná zdatnost či bohatství, které mohou být bránou ke kariéernímu postupu. Může k němu napomoci i vzdělání a literární činnost. Císař Maxmilián I. obnovil v římské říši tradici básnických laureací, která pokračuje i za jeho následovníků, a najednou je možné dosáhnout nobilitace i tvorbou poezie. Pro své rostoucí sebevědomí mají intelektuálové teoretickou oporu ve spisech italských humanistů, jejichž obsah si přivlastňují a rozvíjejí jej. Diskurs o pravé urozenosti, založený zejména na dialogu Cristofora Landina *De vera nobilitate*, se v druhé polovině 16. století objevuje i u nás, sice jen ojediněle v samostatných

pojednáních,¹ zcela běžně však v titulatuře adresátů dedikací.² Oproti šlechtici, který je urozený svým původem, staví Landino „šlechtice ducha“, jenž se stal ušlechtilým svými mravy a vzdělaností. Přednost má ovšem ten, kdo vyniká ctností (*virtus = vera nobilitas*) a vzděláním (*literata nobilitas*), které pouhý původ z urozeného rodu automaticky nezajišťuje. V českých poměrech je zajímavé zjištění, že termín „vera nobilitas“ se používá i u nobilitovaných měšťanů, tedy těch, kteří již dostali erb a přídomek, ať už za svou literární činnost, nebo za jiné zásluhy.

Humanisté svůj status prezentují po vzoru šlechticů obrazem a slovem ve formě *impres*,³ emblémů⁴ či častěji (po nobilitaci) také erbů, do této skupiny můžeme počítat i tiskářské signety, které mívají právě formu emblému nebo erbu.⁵ Součástí obrazové reprezentace mohl být také portrét.⁶ K obrazovým reprezentacím se obvykle pojí osobní hesla neboli

* Tento příspěvek je rozšířenou a přepracovanou verzí článku VACULÍNOVÁ 2020.

¹ Např. v díle míšeňského humanisty Christoha Nenninga věnovaném staroměstské městské radě (NENNING 1597).

² Například když Jan Černovický dedikuje své verše „nobilitate virtutis et doctrinae clarissimis viris D. Abrahamo Hrochio a Mezylesicz ... et D. Iohanni Albino a Greyffembergko“ (ČERNOVICKÝ 1595) nebo Jan Campanus u dedikaci staroměstským radním „viris virtute, doctrina et vera nobilitate clarissimis“ (CAMPANUS 1607) a v celé řadě dalších děl. O pojetí urozenosti u básníků doby Jana st. Hodějovského viz STORCHOVÁ 2011, s. 132–133.

³ Původně italský termín *imprese* označoval spojení motta a obrazu.

⁴ O emblému VOIT 2006, heslo Emblematika, s. 239–241. Zatímco klasický emblém se skládá ze sentence, obrazu a doprovodného epigramu, u signetů poslední složka chybí, významní čeští tiskaři mívají buď emblém, nebo erb, výjimečně i s doprovodnou básní *In insignia* (např. Jiří Melantrich). O reprezentaci intelektuálů na emblémech či medailích VISSER 2011.

⁵ O signetu VOIT 2006, s. 807–813; BOHATCOVÁ 1996; BAĐUROVÁ 1999; BERÁNKOVÁ – RŮŽIČKOVÁ – BAĐUROVÁ 2002. Ze zahraničních prací jmenujme alespoň WOLKENHAUER – SCHOLZ 2018.

⁶ Portrétní reprezentace mohla být i parodována, viz portréty fiktivních autorů – satyrů PĚČKA [1622].

symbola (zvaná také *lemmata* nebo *emblemata nuda*), která jsou jakousi nápodobou devíz šlechtických rodů,⁷ nejsou však dědičná, ale individuální. Pojem symbolum nebyl ani v raném novověku pojímán jednoznačně. Symbola byla jednak chápána jako osobní hesla a jako obecná moralizující úsloví, někdy jako pravidla či zásady nebo také vyznání víry,⁸ často ale také jako *imprese*, obsahující obrazovou složku a lemma, klasickým příkladem může být známý rudolfinský tisk Jacoba Typotia *Symbola divina et humana* (1601–1603). Po Bílé hoře u nás první typ spojený převážně s nekatolickou literární produkcí mizí, v katolickém prostředí se však stále rozvíjí typ druhý, takže již pro Bohuslava Balbína v druhé polovině 17. století je symbolum bez obrazu nemyslitelné⁹ a tento význam si v emblematické terminologii zachovalo dodnes. My zde budeme nadále používat termín symbolum ve smyslu osobního hesla bez obrazové složky, jak je definoval Jan Martínek roku 1965: „... význační humanisté si vytvářeli stálá hesla (*lemmata*, *lemmata symbolica*, *symbola*), která měla odpovídat jejich vlastnostem, přesvědčení nebo snahám a která byla ostatním autorům podkladem k básnickým parafrázím.“¹⁰

V bohemikální literární produkci 16. a počátku 17. století najdeme několik desítek portrétů a erbovních reprezentací, velice málo emblematických (ta jsou většinou spojena s okruhem panovnického dvora) a více než dvě stovky symbolů, která v samostatné podobě představovala finančně nejdostupnější formu sebeprezentace, ale často byla i pevnou součástí předchozích dvou typů. Právě finanční náročnost tisku emblemů je nepochybně důvodem, proč jich u nás bylo tak málo. Dokazují to i zápisy v památkách, v nichž mohli humanisté své heslo doplnit ručně malovaným vyobrazením,¹¹ nebo situace, kdy vyobrazení nebylo v tisku reprodukováno, ale jen slovně popsáno.¹² Ke všem typům reprezentace se pojily specializované druhy doprovodných básní (portrétní – *in effigiem*, *in icona*; erbovní – *in insignia*, *in arma gentilitia*, báseň na heslo – *in symbolum*, *in scitum* apod.).¹³ V následujícím příspěvku se budeme zabývat právě symboly (neboli mottoy či devízami), jejich původem, charakteristikou, kontextem a funkcí. Pokusíme se postihnout jejich roli v literárním provozu a knižní kultuře.

Tradice osobních hesel (symbol)

Zájem o okřídlená rčení, přísloví a maximy, které se staly předlohou většiny osobních hesel, procházel kontinuálně

Obr. 1. Obrazová reprezentace symbola Jacoba Monavia *Ipse faciet*.

od antiky přes středověk až do raného novověku, kdy byl ve zvýšené míře pěstován a kultivován i humanisty slavných jmen a projevil se i vznikem sbírek přísloví v národních jazycích.¹⁴ Velkou popularitu získala Erasmova *Adagia* (1500), která se dlouhou dobu stala hojně užívaným zdrojem citátů pro literární produkci všeho druhu. Zatímco Erasmus zprostředkoval v *Adagiích* antická rčení a obraty, na středověkou tradici navazoval svými křesťanskými symboly španělský humanista Juan Luis Vives (lat. Lodovicus Vives), jenž v roce 1524 poprvé vydal své *Satellitium animi*.

⁷ V bohemikální předbělohorské humanistické poezii se ovšem devízy šlechtických rodů vyskytují málo, snad proto, že tehdy ještě nebyly příliš rozšířeny (viz MIKOVEC 1586, s. 521), ojedinele lze uvést heslo rodu Šternberků *Stella generis nostri nescit occasum*, doložené k roku 1560 (PALÍVEC 1978, s. 20), spíše než na rodová narazíme na osobní hesla jednotlivých šlechticů, např. *Festina lente* Viléma z Rožmberka. Nápodoba se tedy týkala spíše hesel nebo osobních motto jednotlivých panovníků. První, kdo se u nás hesly zabýval a snažil se je uchopit i teoreticky, byl Ferdinand Břetislav Mikovec (MIKOVEC 1856, s. 81–90). V úvodní teoretické části se ovšem odvolává na dvě zřejmě neexistující autority (Pavel Torius a hrabě Theoro), jejichž výroky cituje.

⁸ O tomto významu VOIT 2006, heslo *Konfese*, s. 482–483. Jako příklad uvedme symbola svatého Athanasia, což je vyznání víry, k němuž později Martin Luther přidal symbolum apoštolské a symbolum ze sv. Augustina a Ambrože (v českém překladu LUTHER 1545). *Dvanácte Artykulův víry křesťanské, kteréž služí Symbolum dvanácti apoštolů* přeložil Jan Straněnský (STRANĚNSKÝ 1542). Athanasiovo symbolum vyšlo znovu v exulantské tiskárně v Sasku ve 30. letech 17. století (MARTINIUS 1632?).

⁹ BALBÍN 1666, s. 200: *Primo, solo lemmate Symbolum heroicum non conficitur, pictura enim necessaria est, quae similitudinem exprimat.*

¹⁰ MARTÍNEK 1965, s. (emblemata s. 13, symbolum a s ním spojené typy básní na s. 14–17).

¹¹ O symbolu Leonharta Alberta *Lucem amo*, doprovázeném vyobrazením přesýpacích hodin a lebky EL KHOLI 2018, s. 224 et passim.

¹² Tak je popsáno rektorské symbolum s pštrosím Jana Jessenia v jeho vydání *Typotiovy Hierographie* (TYPOTIUS 1618), více VACULÍNOVÁ 2020, s. 617.

¹³ O tom více MARTÍNEK 1965 a VOIT 2006, heslo *Verše na oslavu autora a mecenáše*, s. 988–989.

¹⁴ U nás Jakub Srnovec z Varvažova a jeho *Dicteria seu proverbia Bohemica* (SRNEC 1582). Viz VACULÍNOVÁ 2017.

Toto dílo bylo neméně populární než Erasmove, dokladem jeho obliby v Čechách je latinsko-české vydání v tiskárně Daniela Adama z Veleslavína (1586)¹⁵ a dlouhá řada jím inspirovaných sbírek moralizujících distich, za všechny jmenujme alespoň latinské přebásnění *Satellititia* od Jiřího Carolida z roku 1593.¹⁶ Symbola byla velmi populární mezi luterány, nepochybně vlivem samotného Martina Luthera, jehož symbola vycházející z žalmů přeložil do latiny roku 1525 Vincentius Obsopoeus.¹⁷ Osobních hesel vycházejících z žalmů bylo obecně mnoho, např. motto lužického humanisty Jacoba Monavia *Ipse faciet*, jež se stalo tématem stejnojmenné básnické sbírky.¹⁸

Přímý vliv luteránství lze u nás dokumentovat v oblastech severozápadních Čech, připomeňme symbolum Johanna Mathesia *Ecce florent valles cum evangelio* nebo zhudebněná symbola Luthera a Melanchthona od tehdejšího chebského luteránského pastora Johanna Hagia, vydaná v Chebu roku 1572,¹⁹ či jeho přítele Clementa Stephani, jenž vydal zhudebněné symbolum Viléma z Rožmberka,²⁰ rožmberského kancléře Václava Albína z Helfenburka,²¹ opata kláštera Zlatá Koruna²² a dalších.

Kromě domácí tradice čerpají humanistická osobní hesla zejména z italských vzorů,²³ které se později rozvíjely ve střední Evropě ve zvláštní symbióze antiky a křesťanské kultury. Jako příklad návaznosti na antickou tradici může posloužit Erasmus a jeho emblematické heslo *Concedo nulli*, typickým představitelem tradice křesťanské je Philip Melanchthon s biblickým *Si Deus pro nobis, quis contra nos*. Zdálo by se, že i české země s touto módou držely krok – prvním známým heslem u nás v tištěném materiálu bylo dvojjazyčné motto na signetu Jana Mantuána Fencla

Spes mea ex alto – Naděje má z výsosti (1518)²⁴ a dvě latinská hesla na medailích šlikovského lékaře Václava Bayera z roku 1526. Je to však jen zdání, protože poté následuje přestávka několika desetiletí,²⁵ na jejímž konci stojí emblematické heslo na signetu Jiřího Melantricha z Aventina *Nec igni cedit nec ferro* (1560).²⁶ V 70. a 80. letech 16. století lze pozorovat konstantní nárůst frekvence osobních hesel, která prezentují univerzitní profesori, duchovní, vážení měšťané, spisovatelé všeho druhu v rámci své autorské reprezentace v tiscích, své vlastní heslo měl ale i malíř Jan Ornys nebo rybníkář Jakub Krčín z Jelčan.²⁷ Skutečný boom nastává v době, kdy Rudolf II. vládl z Prahy, a ta se stala na víc než dvě desetiletí centrem nadnárodního významu. Po skončení jeho vlády počty evidovaných hesel pro další dvě desetiletí pozvolna klesají. Kdybychom chtěli četnost použití osobních hesel vyjádřit pomocí grafu, byl by téměř analogický grafu příležitostné produkce, jak ho prezentují Jan Martínek a Josef Hejnic.²⁸

Osobní heslo si mladí muži vybírali za studijních let, někteří si je zvolili sami,²⁹ jiným je vymysleli jejich preceptoři.³⁰ V průběhu života se obvykle neměnilo, ani když jeho nositel prošel nějakou závažnou duchovní proměnou, jako například konverzí. Osobní motto byla formulována tak obecně, že u nich prakticky není možné rozlišit konfesi. Používání hesel bývalo spojeno s významnými centry vzdělanosti, například s akademií v Altdorfu, v níž se s hesly studentů běžně pracovalo a byla používána na medailích za studijní úspěchy³¹ nebo v emblematických sbornících vydávaných tammím profesorem lékařství Nicolaem Taurellem, v obou pramenech se zachovala hesla českých studentů zejména z řad nižší šlechty či nobilitovaných měšťanů.³²

¹⁵ Bylo připojeno k dvojjazyčnému vydání Vivesova spisu *Ad veram sapientiam introductio* (VIVES 1585), viz též HRUBEŠ 1973, s. 43.

¹⁶ CAROLIDES 1593.

¹⁷ První vydání 1525 v Hagenau (LUTHER 1525).

¹⁸ MONAVIUS 1595.

¹⁹ HAGIUS 1572. Hagius zhudebnil také symbola Maxmiliána II. a některých říšských knížat věnovaná chebské měšťské radě (HAGIUS 1569a), pouze údaje ve frankfurtském katalogu je doložen jeho tisk se symbolem města Norimberka (HAGIUS 1569b). Latinsko-německé aforismy od osvědčených kazatelů otiskl Hagius ve svých *Haupttafel* (HAGIUS 1574). O Hagiovi viz KNEDLIK 2012 (zde i starší literatura).

²⁰ STEPHANI 1567, B1b.

²¹ Ibidem, B2b. Viz SCHILTZ 2015, s. 350–351. Jako Albínovo symbolum zhudebnil překvapivě rčení *Festina lente*, které používal Vilém z Rožmberka.

²² STEPHANI 1568, C1a.

²³ Připomeňme alespoň boloňského profesora Filipa Beroalda, známého svým vlivem na studenty z českých zemí, jenž ve svém komentáři definuje pythagorejská symbola jako „*indicia quaedam et signa mysteriorum doctrinae sanctionis, quibus sententiae morales atque salutaria documenta continentur; quibus tanquam vasculis fictilibus thesaurus preciosus includitur*“ (citováno dle rostockého vydání Paula Fabricia, BEROALDUS 1604, A7a).

²⁴ Viz též VOIT 2006, heslo „Deviza“, s. 206–208.

²⁵ Nepočítáme-li heslo našeho prvního poety laureata Caspara *Bruschia Nasci, pati mori* (1542) a rukopisné osobní heslo s monogramem Georga Handsche *Vivitur ingenio, caetera mortis erunt. Sine querela* GHL (1549).

²⁶ Toto motto původně z raně křesťanského *Physiologu* je často zastoupeno v knihách emblémů, v 60. letech 16. století např. u Sambucca nebo u Hadriana Iunia.

²⁷ Symbolum Krčína z Jelčan na hudbu Thomase Crequillona upravil Clemens Stephani, STEPHANI 1568, B2b-B3a.

²⁸ HEJNIC – MARTÍNEK 1965.

²⁹ Například Balthasar Exner ve sbírce na své symbolum *Spero meliora*, EXNER 1619, s. 5: „*prima sane in adolescentia mea ... Genius quidam mihi (ita credo) desubito suggestit aureum illud meum Spero meliora.*“

³⁰ Např. Jakob Monavius o svém hesle píše „*quod mihi a praeceptore meo velut haereditatem quandam relictum*“, MONAVIUS 1595, s. 2.

³¹ O altdorfských medailích STOPP 1974, jenž uvádí tyto bohemikální medaile: Daniel Korálek (s. 130), Jan Albín Šlik (s. 140–44), Zikmund Kozel z Rýzntálu (s. 152), Kašpar Melichar Belvic z Nostvic (s. 154), Adam Hruška starší (s. 162), Jan Albert Pelhřimovský (s. 176), Ferdinand z Kolovrat (s. 180).

³² TAURELLUS 1595 a 1602. V druhém vydání najdeme tyto bohemikální emblémy: David Střela z Rokyc, Jiří Karlík z Nežetic, Ferdinand Vostrovce z Kralovic, Václav Vilém z Roupova, Jiří Adam z Roupova, Abraham Purkrábí z Donína, *Iohannes Angelus, nobilis Pragensis*, Sixt Antonín Had z Proseče.

Obr. 2. Nicolaus Taurellus, *Emblemata physico-ethica* 1602, L6a. Emblem Jiřího Adama z Roupova *Nullisque madescit in undis* s vyobrazením vodní tvrže.

Na rozdíl od Vivese je pro Taurella nejen Bůh, ale zvláště příroda zdrojem poučení a příkladů hodných následování.³³

Pravděpodobně za studií v saském Annaberku si vytvořil své symbolum *Per levia ad gravia* humanistický básník Pavel z Jizbice.³⁴ Také pražští univerzitní profesori mívali osobní hesla, ze starších připomeňme heslo Marka Bydžovského z Florentina *Me Beat Alma Fides*,³⁵ později Christoph Mathebaea a jeho *Caelo Musa Beat* nebo Daniela Basilia s hebrejským heslem ze Starého zákona. Zřídka se symbola objevovala i v univerzitních gratulačních sbornících,³⁶ bohužel *Rukověť humanistického básnictví* v hesle „*Carmina gratulatoria*“ podchycuje pouze autory, nikoli formu skladeb, zde by byl potřeba podrobný průzkum.

Až na výjimky pražští profesori na sebe prezentaci příliš ne dbali, i u takových uznávaných osobností, jako byl Martin Bacháček nebo Jan Campanus, bychom používání symbola hledali marně.

Ne všechna symbola jsou skutečně osobními hesly a někdy je obtížné to rozlišit. Platí to například pro rčení, která se zapisovala do památníků a jen zřídka byla zároveň heslem zapisovatele.³⁷ Na druhou stranu existovaly specializované monotematické památníky, kam si humanisté nechávali od přátel a známých nebo od různých autorit zapisovat básnické parafráze svého hesla. Takové reprezentativní sbírky někdy vycházely i tiskem.³⁸ Totéž jako o památnících platí o sbornících příležitostných básní „in symbolum“, věnovaných např. celým městským radám u příležitosti jejich jmenování. Symbola jejich jednotlivých členů byla až na výjimku tvořena autorem ad hoc, nelze ovšem zcela vyloučit, že je někteří adresáti poté nezačali používat. Pro symbola patronů a mecenášů mohla být předlohou jejich medaile, příkladem může být Krčínova medaile s heslem *Quicquid agis, prudenter agas et respice finem*.³⁹ Symbola inspirovaná částečně historickými pojednáními, částečně improvizovaná a částečně reálná uvádí Matyáš Borbonius pro jednotlivé římské císaře od antiky až po současnost.⁴⁰ Nejistota panuje také v případě medailí, u nichž se hesla často mění i v případě jedné osoby a jsou navíc podřízena účelu pořízení medaile (projev vděčnosti, sňatek, nástup do úřadu apod.).

Pro rozbor bohemikálních hesel jsme vycházeli zejména z předbělohorských tisků a další typy materiálů jsme používali spíše jako referenční. Desiderátem do budoucna je výzkum symbol a osobních emblémů v rukopisech. V průběhu prací jsme shromáždili více než 200 osobních hesel, tento počet považujeme za dostatečně reprezentativní pro obecné závěry.

Bohemikální symbola, jejich obsah a forma

Zkoumaný materiál obsahuje pro léta 1518–1564 devět časově zařaditelných symbol, pro 16. léta 16. století 19 symbol, pro 80. léta 14, viditelný nárůst nastává v 90. letech s počtem 47 symbol, jenž strmě pokračuje v prvním desetiletí 17. století se 75 symboly. Mezi lety 1610 a 1620 je patrný pokles v počtu 26 symbol.

V naprosté většině je jazykem osobních hesel latina. Kromě ní se ve zkoumaném materiálu vyskytuje čeština (9), stará řečtina (6), hebrejštiny, němčina a syrština (po jednom). Nejčastěji najdeme češtinu samostatně u nekatolických kněží – autorů českých výchovně vzdělávacích spisů a kancionálů.⁴¹ Někteří autoři nebo také tiskaři mívali ve svých českých tiscích českou i latinskou variantu.⁴² Bylo

³³ TAURELLUS 1602, c1ab: „*Res namque naturales emblematica insertione et applicatione ad mores nostros ethicae fiunt et formam quandam moralem concipiunt, quae certis virtutum praeceptis continentur et describitur.*“

³⁴ VACULÍNOVÁ 2009.

³⁵ Kromě tohoto cephalonomatického symbola používal Bydžovský ještě heslo *Sic mihi cuncta cadant, ut fert divina voluntas*.

³⁶ WINTER 1899, s. 510 uvádí příklad sborníku z roku 1609 („hračka s počátečními písmeny“). Jedná se o sborník *In honorem XI doctissimorum iuvenum*, Praha: Šumanská tiskárna 1609 (BCBT 38816), jehož první část tvoří básně profesorů a mistrů, druhou pak symbola nových bakalářů.

³⁷ Někdy se vyskytuje zároveň osobní heslo i obecné rčení, například v památníkovém zápisu Přecha z Hodějova, viz níže.

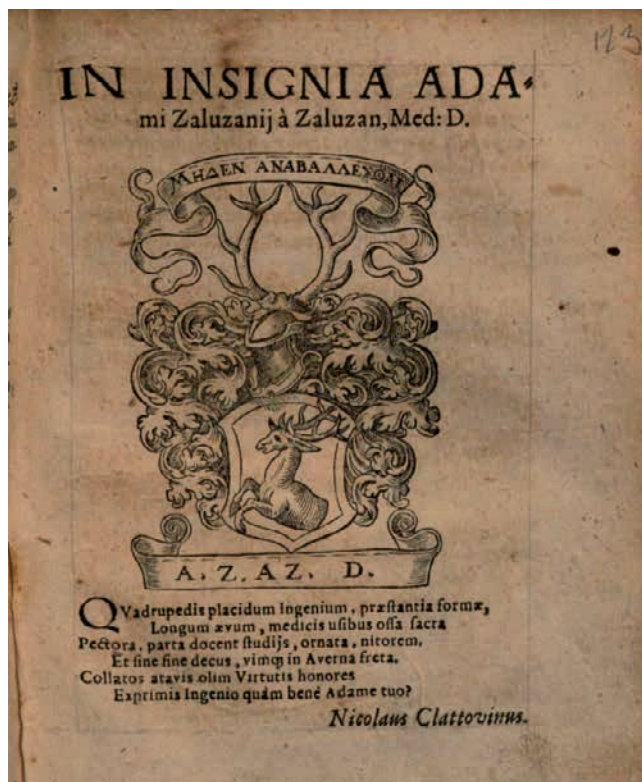
³⁸ MARTÍNEK 1965, s. 15.

³⁹ Viz pozn. 27.

⁴⁰ BORBONIUS 1595.

⁴¹ Např. luterán Tobiáš Závorka Lipenský nebo českobratřští kněží Jakub Kunvaldský či Vavřinec Orlík.

⁴² Např. Jakub Sinapius či Michal Pěčka z Radostic.

Obr. 3. Autorská reprezentace v herbáři lékaře Adama Zalužanského ze Zalužan (*Methodi herbariae libri tres*, Praha: Jiří Dačický 1596).

ale běžným územ, že autorské reprezentace v českojazyčných tiscích bývaly v latině.⁴³ Němčinu bychom čekali v příhraničních oblastech s Německem, tam však zcela dominuje latina a němčinu najdeme pouze ve variantě hesla slovenského humanisty Petra Fradelia. Hebraisté a orientalisté se vymezovali studovanými jazyky (Basilus měl hebrejské heslo, Christoph Crinesius více jazykových variant včetně syrské). Stará řečtina byla doménou lékařů,⁴⁴ kteří využívali citáty z Aristotela, Hésioda, ale také z Hippokrata, jehož aforismy byly velmi oblíbené.

Které společenské vrstvy a které profese používaly osobní hesla? Pokud budeme postupovat v hierarchii seshora, je třeba začít Rudolfem II., jehož symbolum ADSIT má dodnes řadu hypotetických výkladů.⁴⁵ Používal také sentenci *Omnia ex voluntate Dei*. Svě symbolum měli prakticky všichni intelektuálové dvorského okruhu, ať už původní profesí právníci, duchovní, lékaři, alchymisté, či hudebníci. Ti nejbliže císaři měli obvykle emblematická symbola, někdy podle jeho vzoru doplněná o symbolum s prvoplánově náboženským obsahem (Jacob Chimarraeus ap.). U dvořanů byla navíc běžná vyspělá osobní prezentace zahrnující obvykle kvalitní mědirytové portrétní vyobrazení se symbolem, případně

emblemem a doprovodným textem. Hesla podobného typu jako dvořané měli vyšší katoličtí duchovní, byla inspirována emblematickou a také antickou.⁴⁶

Zvláštní skupinou, která prolínala více společenskými vrstvami, byli autoři literárních děl a korunovaní básníci. Na rozdíl od ostatních byla pro ně typická originalita a nezaměnitelnost osobních hesel, zvláště od druhé poloviny 16. století, kdy se móda osobních hesel začala více šířit. Můžeme to dokumentovat na našich korunovaných básnících: zatímco první z nich, Caspar Bruschius z Chebu, měl ještě heslo, které bylo obecně používané (*Nasci, pati, mori*), zcela originální je veršované heslo Caspara Cropacia *Ingenio partum nescit obire decus* a jednoduché cephalonomaticon Pavla z Jizbice *Per levia ad gravia*.

Čeští a moravští šlechtici používali osobní hesla spíše ojediněle (např. Kryštof Harant, Václav Budovec nebo Vilém a Petr Vok z Rožmberka), rozšířenější byla u nižší šlechty, zejména nekatolíků, kteří studovali na zahraničních univerzitách.

O pražských univerzitních mistrech jsme již pojednali výše, svá hesla měli také absolventi univerzity, kteří po studiu zastávali různé pozice v městské či šlechtické administrativě, v městském školství nebo se stali duchovními. Obecně je mezi nositeli osobních symbol velká převaha měšťanů. Zmínili jsme se také o lékařích, ti patřili obvykle k zámožnějším intelektuálům, a kromě hesel se u nich častěji objevují například medaile. Pro většinu hesel městské inteligence, ale i nižší šlechty je typický náboženský a moralizující obsah a forma zvaná symbolum cephalonomaticum, doložená na 114 heslech. Tato forma je založena na tom, že počáteční písmena jednotlivých slov osobního hesla se shodují s iniciálami jeho nositele. Jako příklad může posloužit heslo Jiřího Hanuše Lanškrounského *Gradere Honeste* (= Georgius Hanussius), *Sincere et Libere* Šimona Lomnického. Přidáním zkratky pro hodnost či označení profese před jménem a zkratky pro původ za jménem pak vznikala delší hesla, jako např. *Mors Messiae Mortales Beat* (= Magister Melchior Mathebaeus Bohdanecenus) nebo symbolum luteránského kněze Jana Štelcara ze Želetavy *Subtili Indagine Septa Arrodit Zoilus* (= Sacerdos Ioannes Steltzar A Zeletava). Cephalonomaticum je doloženo také u jazykových variant, častěji se však překládají jen iniciály jako u utrakvistického kněze Jana Musofila *Severitatem Iudicii Meditor Semper* (= Sacerdos Joannes Musophilus Sobieslavinus, ale K I M S: Kněz Ian Musofil Soběslavský).

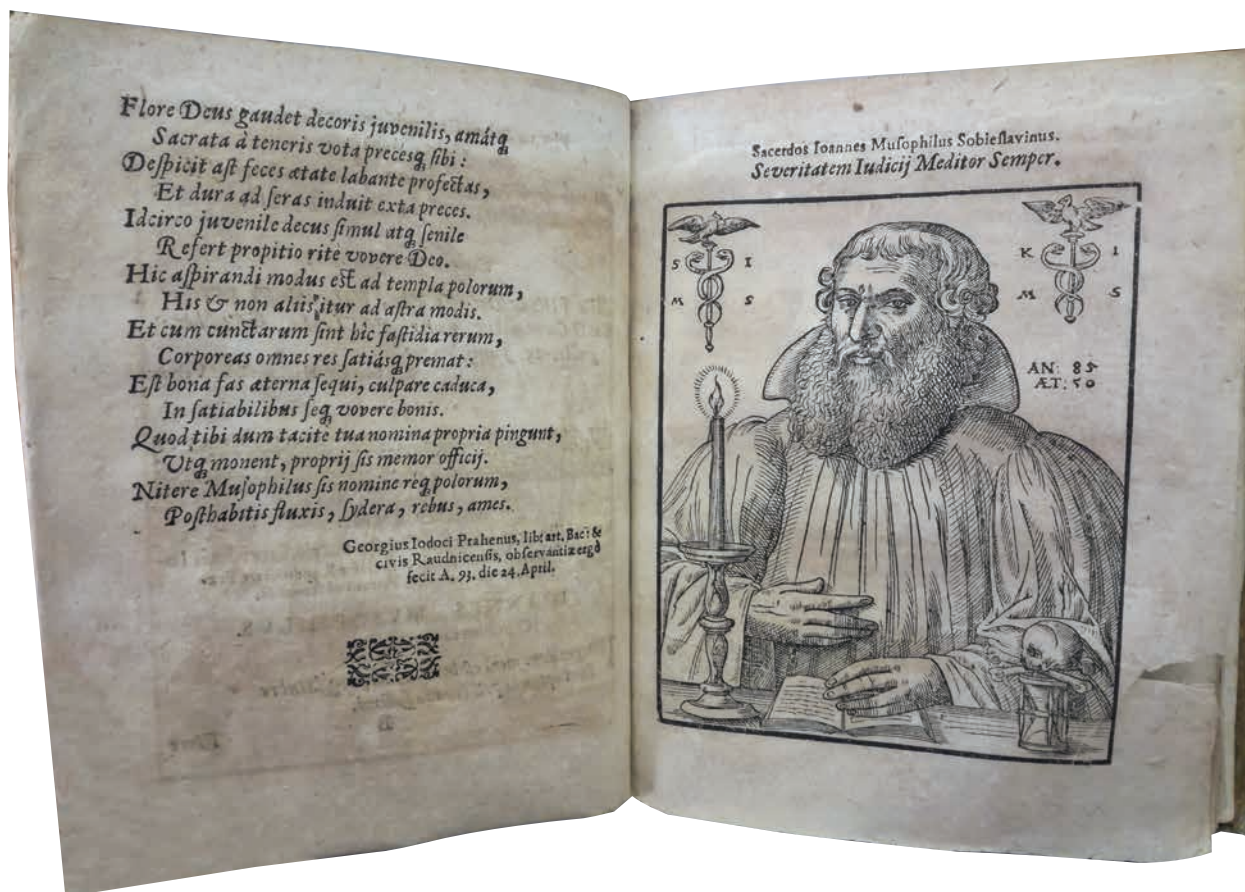
Kromě cephalonomatic existovaly i jiné zvláštní formy hesel, které byly méně obvyklé, například hudební rébusy. Klasickou ukázkou je známé symbolum Kryštofa Haranta z Polčic a Bezdružic *Virtus ut sol micat*, v němž jsou prostřední slabiky nahrazeny solmizačními slabikami *ut, sol, mi*. Taková symbola s notací se vyskytovala u humanistů

⁴³ MARTÍNEK 1971.

⁴⁴ Adam Zalužanský, Adam Huber, Caspar Dornavius ad.

⁴⁵ Některé prezentovali i soudobí básníci, např. Jiří Bartholdus: *Auxilium Domini Sit Iniquis Terror*, které je dodnes obecně přijímáno jako jeden z výkladů, nebo Matyáš Borbonius s přehozenými iniciálami: *Austria Domus Iovis Secura Telorum*.

⁴⁶ Např. Stanislav Pavlovský s *Devicto mundo sequitur renovata iuventus*, odvozeným z emblematických knih, Jiří Bartholdus s *Confidenter*, František kardinál z Ditrichštejna s *Inopem me copia facit* (Ovidius, *Metamorphosae* 3, 466).

Obr. 4. Portrét kněze Jana Musofila s jeho symbolem a iniciálami. *Epicedia in obitum venerabilis viri ... Ioannis Nabotsky, Pragae: Jan Šumann st. [1593].*

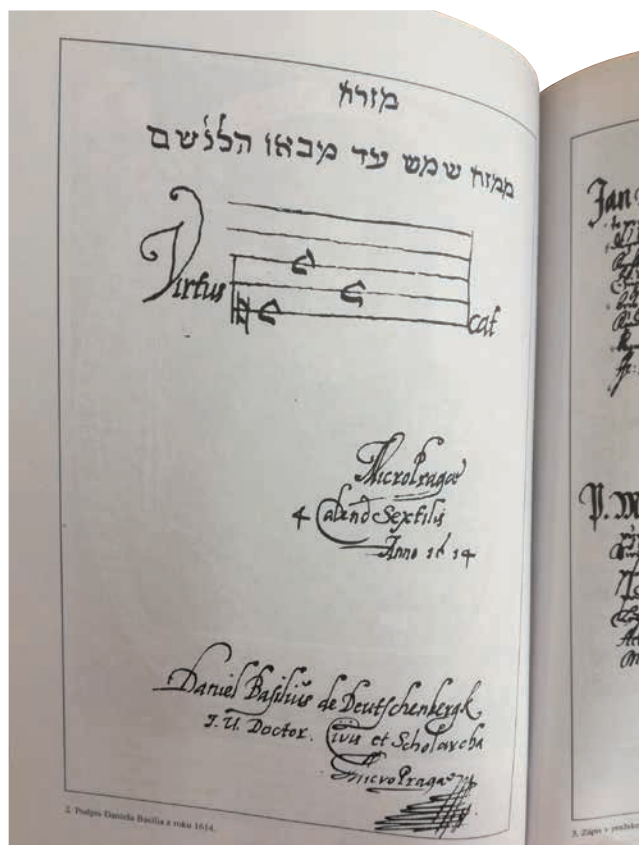
Obr. 5. Zápis Přecha z Hodějova z roku 1610 v památníku Diviše Petřvaldského, fol. 39. Pod datací je Hodějovského osobní heslo *Per Ardua Honores* (= Prechius A Hoddeiova), pod ním jedno z typických úsloví, která se psala do památníků.

Obr. 6. Portrét Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic s hudebním rébusem.

s hudebním vzděláním a v jejich zápisech do památníků, také Harant pravděpodobně převzal již starší vzor.⁴⁷

Jiný způsob kombinace jména a hesla představoval anagram, při němž osobní heslo bylo vytvořeno kombinací písmen nositelova jména, jako je to u symbola básníka a alchymisty Michaela Maiera *Res mea luce mihi* (= Michael Meierus).⁴⁸ Anagramy se používaly také jako literární pseudonymy, pokud chtěl autor skrýt svoji totožnost zcela nebo ji odhalit jen zasvěceným, např. Pavel Stránský podepsal svůj *Okřik na nedbalého Čecha* anagramem *Sanctius Lamprus* (= M[agister] Paul Strancius), jezuitský básník Johann Clingerius zase používal anagramu *Ne luscinia signior*.⁴⁹ Jako pseudonymy se používala i symbola, např. Zikmund Podkostelský se v přání pro Jana Rosacia podepsal *Musarum Studiis Parta Brabaea Beant* (= Magister Sigismundus Podkostelsky Boemo-Brodenus), Michal Pěčka z Radostic podepsal dílo *Schola aulica* latinskou a českou variantou svého symbola cephalomatica *Meum Praesidium Salus à Redemptore – Můj Pomocník Spasitel z Radosti*. Doba kolem vyostření konfliktu v bitvě na Bílé hoře a krátce po ní

Obr. 7. Zápis Daniela Basilia do památníku Mikuláše Molitorise s analogickým mottem. Tisk Reusnerových *Icones* (1599), Bratislava: Lyceálna knižnica Ústrednej knižnice SAV – Lyc B III 378., fol. O3b.

přála pseudonymům, například autor tisku *Ovodu nářku kacířského* je reprezentován symbolem *Timor Iehovae Thesaurus Tuus*.⁵⁰

Pojem anagram (někdy také *anagrammatismus*) se používal v raném novověku také pro specifický druh příležitostné poezie, oblíbený u nás v pozdním humanismu. Jedná se o kombinaci osobního jména, z něho odvozeného rčení a doprovodného vysvětlujícího epigramu.⁵¹ Podobně jako sbírky symbol k určité příležitosti byly také sbírky anagramů vhodným médiem pro oslovení širokého spektra mecenášů, jejichž jména byla v podobě anagramu ve sbírkách zvěčněna. Až na výjimky ani zde nebyvala skutečná osobní hesla adresátů.

Ponechme nyní stranou formu a vraťme se k obsahu osobních hesel. Třicet pět procent zkoumaného materiálu má explicitní náboženský obsah. Jejich námětem je Bůh jako záchrana, spása, útočiště, pastýř, dárce všeho, vše se děje z jeho vůle a všichni jsou v jeho rukách, v které vkládají svůj osud a doufají v něho (příklady: *Deus refugium meum et virtus*, *In Domino spero*, *Timor Iehovae thesaurus meus*).

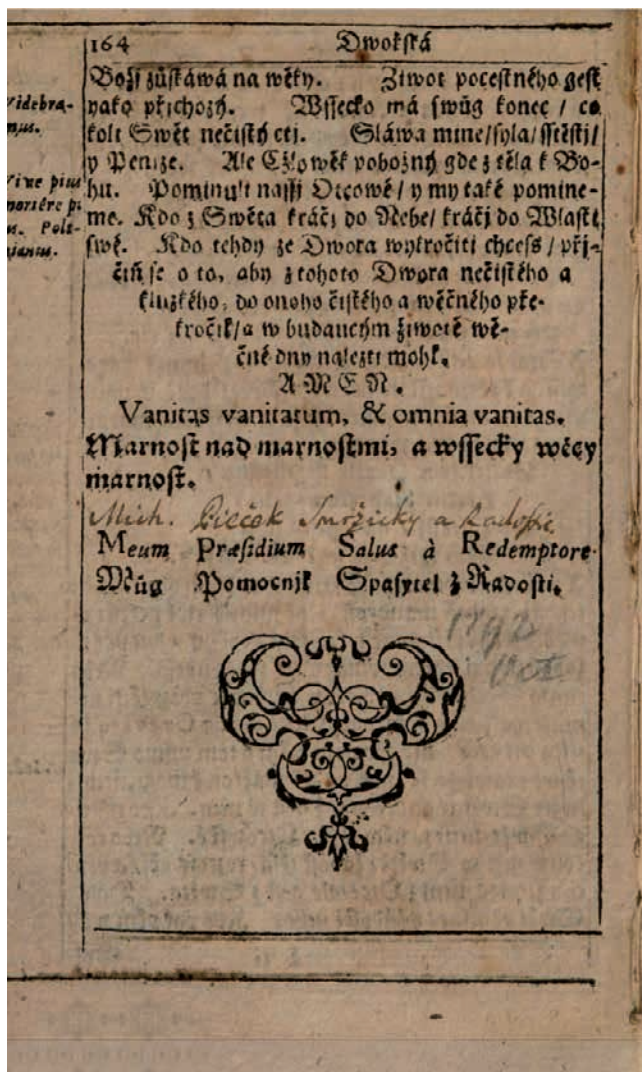
⁴⁷ RISM ID no.: 455036189 eviduje kánon Michael Scheufflera *Virtus ut sol micat*, zapsaný do štambuchu Theodora Lindnera roku 1591, více KRAUTWURST 1992. Více o užití solmizačních slabik v symbolech KRAUTWURST 1985.

⁴⁸ PURŠ – KARPENKO 2011, s. 364.

⁴⁹ KWAPISZ 2019, s. 138–140.

⁵⁰ Knihopis č. 6557.

⁵¹ MARTÍNEK 1965, s. 16–17. Populárním tvůrcem anagramů byl slezský poeta laureatus Balthasar Exner, z českých básníků uvedme sbírky Jakuba Krupského *Decas anagrammatum* (1604) a Zikmunda Hermannna *Fasciculus anagrammatum* (1622).

Obř. 8. Rozluštěný pseudonym Michala Pěčky z Radostic v tisku *Schola aulica*, Praha 1607, exemplář Národní knihovny ČR, sign. 60 F 45, s. 164.

V podobné, a přece odlišné roli vystupuje Kristus: také on je spása, navíc i vykupitel, jenž lid zachránil svou smrtí, prostředník (*mediator*), ochrana proti nepřátelům a skála, na níž se věřící zachrání, je vítězem a vítězství přichází v jeho jménu. (příklady: *Jesus mea protectio*, *Sinit virescere Salvator*, *Amor Christi aperit caelum*). Ve dvou případech měla hesla formu modlitby, zřídka kdy se heslo vztahuje k pozemskému světu a jeho nástrahám a trápením (např. *Summa rerum humanarum labor et maeror*).

Druhou nejpočetnější skupinu (25 procent) tvoří symbola s námětem životní cesty člověka, jeho cílů a rad, jak obstát, a také způsobů, jak dosáhnout urozenosti ducha (*nobilitas*) a vyrovnat se se smrtí. Nejčastější v této skupině jsou předpisy a rady typu: zachovávej míru, buď statečný, buď stálý v protivenství, čiň vše rozvážně se zřetelem k cíli, spěchej pomalu, neustupuj před zlem a vytrvej v boji proti němu, žij, abys došel života věčného, vytrvej, bojuj, abys nebyl

poražen, važ si času, žij ctnostně, bez starostí, Bohu a bližnímu, znej sám sebe, mlč a doufej (příklady: *Cogita aeternitatem*, *Sustine et abstine*, *Viriliter age*, *Festina lente*). Směr životní cesty a lidského snažení bývá vyjádřen hesly typu: *Ab humili ad honestum*, *Medio tutissimus ibis*, *Per gravia ad gaudia*. K dosažení poct a urozenosti ducha se vztahují např. hesla: *Arte et Marte*, *Per ardua honores*, *Ingenio paratum nescit obire decus*. V této skupině najdeme také antické náměty, které jsou v heslech překvapivě dosti vzácné. Občas se setkáme s Múzami (*Musae immortalis honoris custodes*), jindy zas s Martem jako personifikací válečného umění (*Non arte sed Marte parata*). V závěru pozemské životní pouti přichází smrt a posmrtný život, jež jsou také námětem osobních hesel (*Et morte aequamur*, *Smrt všemu konec*, *Vivimus post cineres*).

Třetí skupinu (19 procent) tvoří symbola s námětem křesťanských i starořímských ctností. Z nich je nejpřednější ctnost jako taková, tedy *virtus*, která všechno přemáhá a jejíž výdobytky jsou trvalé, poráží štěstěnu a činí muže urozenými (*nobilitat*), raduje se z nesnází, získává se obtížně, září jako slunce, zvyšuje sílu a žije i po smrti (*Domat omnia virtus*, *Virtus nobilitat viros*, *Virtute potentia crescit* apod.). Po ní následují s velkým odstupem křesťanské ctnosti naděje (*spes*), zbožnost (*pietas*) a víra (*fides*), používané často v souvislosti se spásou (*salus*). Ve zkoumaném materiálu jsme našli pouze jeden příklad s námětem přátelství (*amicitia*), tolik frekventovaným v zápisech do památníků, a jeden s námětem moudrosti (*sapientia*).

Malou skupinu (9 procent) tvořila populární rčení a maximy, založené na humanismu i stoické životní filozofii. Setkáme se s nimi u více osob po celé Evropě, zpravidla u těch, které nebyly literárně činné, protože literáti si obvykle zakládali na jedinečnosti svých osobních hesel. Osm procent tvořila symbola jednoslovná a emblematická, jejichž pochopení je často závislé na doprovodném výkladu. Často byla inspirována knihami sentencí (Vives, Erasmus) a zejména knihami emblémů. K některým existují ilustrace, k jiným jen básnické výklady (příklady: *Ipse faciet*, *Modico contentus*, *Confidenter*).

Ojedinele se vyskytují symbola s námětem státoprávním, pojednávající o vlasti a státu (*Navis nostra respublica*, *Religio et patria*). V jediném zkoumaném symbolu se vyskytuje příroda (πᾶν τὸ πολὺ τῆ φύσει πολέμιον Caspara Dornavia). S humorem a nadsázkou se u osobních hesel setkáme málokdy, spíš je to takové furiantství, jedná se obvykle o rýmované hříčky (*Qui vult, faveat, qui non vult pereat*).

O nejčastějších pramenech pro tvorbu symbolů jsme pojednali již výše, pokud bychom chtěli tyto zdroje kvantifikovat, dalo by se říci, že nejvíce používaným zdrojem bylo Vivesovo *Satellitium animi*. Využívaly je všechny konfese a sociální skupiny, bylo zdrojem jak emblematických hesel typu *Expende*⁵² (žatecký písař Sofoniáš Rosacius) nebo *Et pilo sua umbra*⁵³ (almužník Rudolfa II. a litoměřický probošt Jacob Chimarraeus /jeho druhé heslo *Subiecta Dei manu*

⁵² VIVES 1883, č. 154.

⁵³ VIVES 1883, č. 161.

Obr. 9. Iniciálové supralibros mistra Václava Zelotína z Krásné Hory MWZAFM (= Magister Venceslaus Zelotinus a Formoso Monte), NK sign. 52 F 64.

*consistimus*⁵⁴ bylo rovněž z *Vivese*), tak běžných okřídlených rčení jako *Vive, ut post vivas*⁵⁵ (učitel a rakovnický měšťan Jan mladší Gryllus). Oblíbené pro svou nadčasovost a symbolický potenciál byly i biblické žalmy (*Domini est salus*⁵⁶ Caspara Cunrada, *Pán jest osvícení a spasení mé*⁵⁷ Tobiáše Závorky Lipenského, ale i již zmíněné *Ipse faciet*⁵⁸ Jacoba Monavia). Ve zkoumaném materiálu jsme našli pouze jedno heslo známé z Erasmových *Adagií – Volantia Sectari Curiosum*,⁵⁹ které bylo cephalonomicem kutnohorského školního správce Václava Sixty Časlavského. To představuje spíše výjimku, protože u velké většiny symbol, která jsou tvořena jako cephalomatica, se nejedná o přímé citáty, spíše o parafráze, v nichž bylo třeba uspořádat slova tak, aby odpovídala iniciálám osobního jména.

Praktické využití výsledků výzkumu symbol

Na závěr se dostáváme k otázce, jak může být systematické zmapování osobních hesel užitečné pro výzkum proveniencí a dějiny literatury. Iniciály odvozené z cephalonomatických osobních hesel se používaly jako supralibros na vazbách.

V příležitostné poezii se často také vyskytují namísto podpisu.⁶⁰ Osobní hesla se rovněž používala jako rukopisná exlibris, často zároveň se jménem vlastníka tisku, někdy však i samostatně. Pozdější majitelé obvykle přeškrtnali či začernili jména svých předchůdců, hesla však zůstala. Proto je někdy identifikace hesla jedinou možností, jak zjistit původního majitele knihy. Osobní hesla se také používala místo podpisu u literárních děl, jak jsme to ukázali výše. Jako pomůcku pro identifikaci vlastníků knih a autorů jsme sestavili soupis iniciál, založený na známých proveniencích, ověřených iniciálách autorů, přiřazených osobních heslech, dobových literárních dílech, sekundární literatuře a soupisových pracích.⁶¹ Tento soupis by měl být postupně rozšiřován, aby mohli být identifikováni další vlastníci a osobní hesla. Klasickým příkladem použití cephalomatica ve funkci rukopisného exlibris jsou knihy vlastníka s iniciálami WPH⁶² a osobním heslem *Virtutis Praemia Honores* v Národní knihovně. Tento čtenář své knihy nechával vázat do světlých slepotiskových vazeb s datovaným supralibros WPH mezi lety 1598 a 1618, některé mají na sobě dvojjednotlivý portrét Luthera na přední desce a Melanchthona na zadní. Zatím se podařilo podchytit více než 30 svazků, zejména protestantská teologická a básnická díla, většinou ze švýcarských a německých oficín. Dříve či později se snad podaří neznámého WPH identifikovat. Tímto příkladem jsme chtěli upozornit na to, že při katalogizaci proveniencí je třeba uvádět i údaje, které se mohou jevit jako zdánlivě nepodstatné, např. latinská motta na titulním listu či přideštití.

Prameny:

BALBÍN 1666: BALBÍN, Bohuslav. *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (...). Pragae: typis universitatis Carolo Ferdinandaeae, 1666. BCBT 43071.

BEROALDUS 1604: FABRICIUS Paulus (ed.). *Philippi Beroaldi Bononiensis Symbola Pythagorica tropologice et moraliter explicata*. Rostochii: Reusnerus, 1604. VD17 23:285818V.

BORBONIUS 1595: BORBONIUS, Matyáš. *Caesares monarchiae Romanae* (...). Lipsiae: Wolckius, 1595. VD16 B 6652.

CAMPANUS 1607: CAMPANUS, Jan. *Amplissimo consultissimoque ... senatui* (...). Pragae: Sessius, 1607. BCBT 38219.

⁵⁴ VIVES 1883, č. 105.

⁵⁵ VIVES 1883, č. 44.

⁵⁶ Žalm 3, 9: V Hospodinu je spása.

⁵⁷ Žalm 27, 1, v ekumenickém překladu: Hospodin je světlo mé a moje spása.

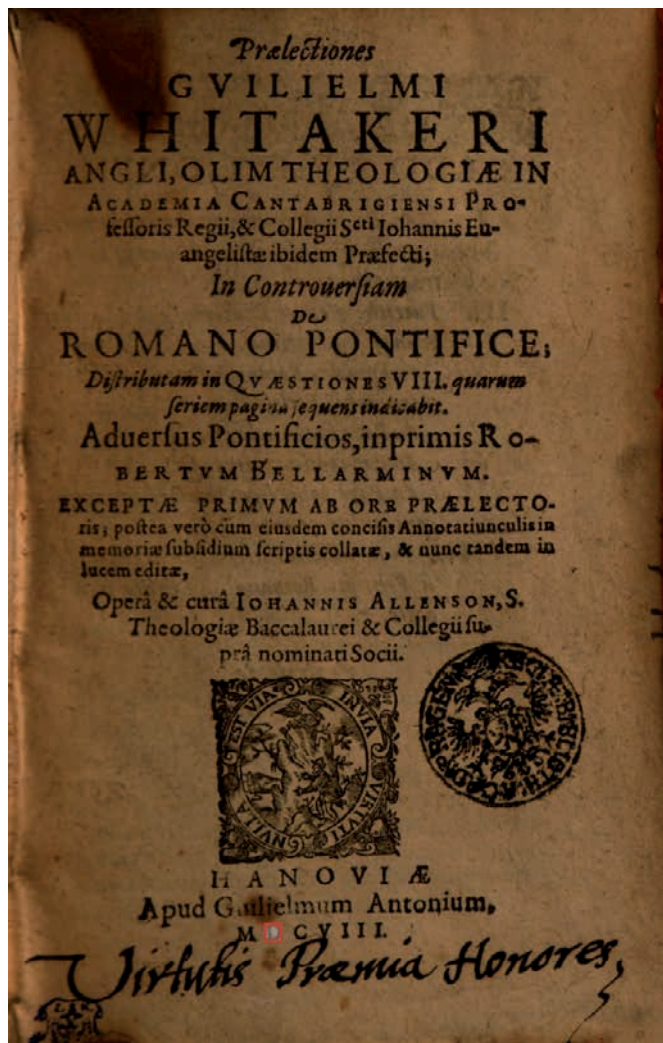
⁵⁸ Žalm 37, 5: (Svou cestu svěť Hospodinu, doufej v něho) on sám bude jednat.

⁵⁹ *Adagia* 21.

⁶⁰ Užití iniciál bylo překvapivě široké, pronikly např. do městských znaků. Ve znaku Nových Dvůrů jsou iniciály BHZV (= Bernard hrabě z Věžník); ve znaku Vlašimi iniciály AKZP (= Aleš Klenovský ze Ptení), viz <http://www.heraldika-terminologie.cz/stranka-hesla-v-heraldice-461>

⁶¹ V pracovní podobě je přístupný na http://www.ics.cas.cz/upload/_files/Initials.pdf

⁶² HAMANOVÁ 1959, s. 116 na základě domněnky F. M. Bartoše uvádí jako možného vlastníka Václava Hussonia Pacovina, což je však nepravděpodobné, protože v tom případě by iniciály byly WHP.

Obř. 10 a 11. Inicialove supralibros WPH a rukopisne exlibris *Virtutis Praemia Honores*, exemplár NK 35 D 231 (*Praelectiones Guilielmi Whitakeri Angli*, Hanau 1608).

CAROLIDES 1593: CAROLIDES, Jiři. *Satellitium animi Iohannis Ludovici Vivis versibus expressum, bipartitum et auctum*. Pragae: Schumann, 1593. BCBT 30938.

ČERNOVICKÝ 1595: ČERNOVICKÝ, Jan. *Nobilitate virtutis et doctrinae clarissimis (...)*. Pragae: Schumann, 1595. BCBT 37228.

EXNER 1619: EXNER, Balthasar. *Anchora utriusque vitae, hoc est symbolicum Spero meliora (...)*. Hanoviae: Typis Wecheliani, 1619. VD17 27:745850H.

HAGIUS 1569a: HAGIUS, Johannes. *Kurtze, auerlese-ne Symbola Maximiliani Secundi (...)*. Nürnberg: Neuber, 1569. VD16 H 192.

HAGIUS 1569b: HAGIUS, Johannes. *Der Statt Nürnberg Symbolum Nur Gott mein Burgk, mit 4 Stimmen, reimwei gesetzt durch M. Johan. Hagium*. Nürnberg bey Ulrich Neuber 1569. In: *Catalogus librorum novorum ... anni MDLXX*, Frankfurt: Corvinus 1570, C1b. Tez Knedlik s. 598.

HAGIUS 1572: HAGIUS, Johannes. *Symbola der erwirdigen, hoherleuchten und theuren Menner, Herren D. Martini Lutheri, und Philippi Melanthonis*. Eger: Bürger und Mulmackart, 1572. BCBT 33988.

HAGIUS 1574: HAGIUS, Johannes. *Haustafel. Nothwendige tr[oe]stliche Lere von den ff[ue]rnembsten*

Christlichen Stenden (...). Eger: Mulmackart, 1574. VD16 H 191 ad.

LUTHER 1525: OPSOPOEUS, Vincentius (přel.). *Martini Lutheri epistolarum farrago, pietatis et eruditionis plena, cum Psalmorum aliquot interpretatione, in qua saluberrima praecepta ceu Symbola quaedam indicantur*. Hagenau: Setzer, 1525. VD16 L 4656.

LUTHER 1545: LUTHER, Martin. *Troje symbolum aneb vyznanı vıry Kristovy*. [Prostějov]: Günther, 1545. Knihopis . 5123.

MARTINIUS [1632]: MARTINIUS Z DRAŽOVA, Samuel. [Zpevove o slavnosti a pamatkach vejrocnıch křesťanskych ...]. [Pirna?: Samuel Martinus z Dražova?, 1632?]. Knihopis . 5386.

MONAVIUS 1595: MONAVIUS, Jacobus. *Symbolum Iacobi Monaii Ipse faciet variis variorum auctorum carminibus expressum et decoratum*. Gorlicii: Rhamba, 1595. VD16 M 6138.

NENNING 1597: NENNING, Christoph. *Διασαφησις de duplici nobilitate*. Pragae: s. t., 1597. BCBT 36415.

PECKA [1622]: *Petri Ribaldi Peruani Satyrarum liber prior et Reinaldi Guisco de Goa Americani Elegiarum et epigrammatum ... liber posterior*. S. l.: s. t. [1622]. BCBT 40770.

SRNEC 1582: SRNEC Z VARVAŽOVA, Jakub. *Dicteria seu proverbialia Bohemica* (...). Pragae: Nigrin 1582.

STEPHANI 1572: STEPHANI, Clemens. *Suavissimae et iucundissimae harmoniae* (...). Noribergae: Gerlach, 1567. VD16 S 8908.

STEPHANI 1568: STEPHANI, Clemens. *Liber secundus suavissimarum et iucundissimarum harmoniarum* (...). Noribergae: Neuber, 1568. VD16 S 8909.

STRANĚNSKÝ 1542: STRANĚNSKÝ, Jan (překl.). *Dvanácte Artykulův víry křesťanské, kteréž služí Symbolum dvanáci apoštolů* (...). [Norimberk]: Günther, 1542. Knihopis č. 2151.

TAURELLUS 1595: TAURELLUS, Nicolaus. *Emblemata physico-ethica, hoc est naturae morum moderatricis picta praecepta*. Noribergae: Kaufmann, 1595. VD16T 249.

TAURELLUS 1602: TAURELLUS, Nicolaus. *Emblemata physico-ethica, hoc est naturae morum moderatricis picta praecepta*. Noribergae: Lochnerus, 1602. VD17 23:626961Y.

TYPOTIUS 1618: JESSENIUS, Johannes (ed.). *Jacobi Typotii Batavi ... De hierographia, quae complectitur hieroglyphica atque symbola, libri duo: Opus posthumum*. Pragae: Sessius, 1618. BCBT 42136.

VIVES 1586: VIVES, Juan Luis. *Ad veram sapientiam introductio ... Eiusdem Satellitium animi sive symbola, principum institutioni potissimum destinata*. Pragae: Daniel Adam z Veleslavína, 1586. Knihopis č. 16585.

VIVES 1883: WYCHGRAM, Jacob (ed.). VIVES, Juan Luis. *Satellitium animi*. Wien: A. Pichler's Witwe, 1883.

Literatura:

BAĐUROVÁ 1999: BAĐUROVÁ, Anežka. Signety tiskařů a nakladatelů ze 16. a 17. století z fondu KNAV. In: *Problematika historických vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: počátky k dějinám knihtisku. Sborník z 8. odborné konference. Olomouc, 20.–21. října 1999*. Brno: Sdružení knihoven České republiky a SVK v Olomouci, 1999, s. 119–120.

BERÁNKOVÁ – RŮŽIČKOVÁ – BAĐUROVÁ 2002: BERÁNKOVÁ, Hana – RŮŽIČKOVÁ, Marie – BAĐUROVÁ, Anežka. *Signety tiskařů a nakladatelů ze 16. a 17. století v tiscích z fondu Knihovny Akademie věd ČR*. Praha: Knihovna Akademie věd ČR, 2002. CD-ROM.

BOHATCOVÁ 1996: BOHATCOVÁ, Mirjam. Signety pražských tiskařů do konce stavovského státu. *Knihy a dějiny* 3, 1996, č. 2, s. 6–25.

EL KHOLI 2018: EL KHOLI, Susann. Siegel und Wahlspruch des böhmischen Dichters Leonhartus Albertus im poetischen Gewand seiner *Epigrammata*. *Listy filologické* 141, 2018, č. 1–2, s. 221–240.

HAMANOVÁ 1959: HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby od nejstarších dob do konce XIX. stol.* Praha: Orbis 1959.

HEJNIC – MARTÍNEK 1965: HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan. O rozsahu a časovém rozložení naší humanistické literatury. *Zprávy Jednoty klasických filologů* 7, 1965, s. 93–97.

HRUBEŠ 1973: Vivesův vliv na pedagogiku předbělohorských Čech. *Strahovská knihovna* 8, 1973, s. 39–45.

KNEDLIK 2012: KNEDLIK, Manfred. „Hagius, Johannes“. In: *Killy Literaturlexikon*, Bd. 4. Berlin – Boston: De Gruyter, 2012, s. 597–598.

KRAUTWURST 1985: KRAUTWURST, Franz. Widmungskanons in einem Humanistenstammbuch der Oettingen-Wallersteinischen Bibliothek der Universitätsbibliothek Augsburg. *Jahrbuch der Universität Augsburg*, 1985, s. 151–159.

KRAUTWURST 1992: KRAUTWURST, Franz. Zwei Widmungskanons von Leonhard Lechner im Stammbuch des Nürnberger Spitalkantors Theodor Lindner. In: *Festschrift Hubert Unverricht zum 65. Geburtstag, Eichstätter Abhandlungen zur Musikwissenschaft*, 1992, s. 137–148.

KWAPISZ 2019: KWAPISZ, Jan. *The Paradigm of Simias. Essays on Poetic Eccentricity*. Berlin – Boston: De Gruyter 2019.

MARTÍNEK 1965: MARTÍNEK, Jan. Drobné literární útvary za humanismu. *Zprávy Jednoty klasických filologů* 7, 1965, s. 10–24.

MARTÍNEK 1971: MARTÍNEK, Jan. Přínos Knihopisu ke studiu latinské literatury v českých zemích. In: *Docentu PhDr. Františku Horákovi k šedesátinám: sborník prací a personální bibliografie*. Praha: Katedra knihovnictví a věd. informací FF UK, 1971, s. 54–58.

MIKOVEC 1856: MIKOVEC, Ferdinand Břetislav. Hesla Čechů a osob v Království české přijatých. *Časopis českého musea* 29, 1855, s. 518–528 a 530, 1856, s. 81–90.

PALIVEC 1978: PALIVEC, Viktor. *Heraldická symbolika*. Praha: GHS, 1978.

PURŠ – KARPENKO 2011: PURŠ, Ivo – KARPENKO, Vladimír (edd.). *Alchymie a Rudolf II.: Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Praha: Artefactum, 2011.

SCHILTZ 2015: SCHILTZ, Katelijne. *Music and riddle culture in the Renaissance*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

STOPP 1974: STOPP, Frederick John. *Emblems of the Altdorf Academy: Medals and Medal Orations, 1577–1626*. London: MHRA, 1974.

STORCHOVÁ 2011: STORCHOVÁ, Lucie. *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha: Scriptorium, 2011.

VACULÍNOVÁ 2009: VACULÍNOVÁ, Marta. Alba amicorum Pavla z Jizbice. *Studie o rukopisech* 39, 2009, s. 321–330.

VACULÍNOVÁ 2017: VACULÍNOVÁ, Marta. „Mol v drahém rouše...“ – Sbírká přísloví Jakuba Srnce z Varvažova a její latinské prameny. *Acta Musei Nationalis Pragae, Historia litterarum* 62, 2017, č. 3–4, s. 19–25.

VACULÍNOVÁ 2020: VACULÍNOVÁ, Marta. Cum Apolline Christus: Personal Mottos of Humanists from the Czech Lands. In: SCHAFFENRATH, Florian – HERNÁNDEZ, María Teresa Santamaría (edd.). *Acta Conventus Neo-Latini Albasitensis*. Leiden-Boston: Brill, 2020, s. 610–617.

VISSER 2011: VISSER, Arnoud. The Representation of Intellectuals in Emblems and Medals. In: *Transmigrations: Essays in Honour of Alison Adams and Stephen Rawles*, *Glasgow Emblem Studies* 14, 2011, s. 139–159.

VOIT 2006: VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006.

WINTER 1899: WINTER, Zikmund. *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*. Praha: Matice česká, 1899.

WOLKENHAUER – SCHOLZ 2018: WOLKENHAUER, Anja – SCHOLZ, Bernhard F. (edd.). *Typographorum Emblemata: The Printer's Mark in the Context of Early Modern Culture*. Berlin: De Gruyter, 2018.

Elektronické zdroje:

Knihopis: *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Dostupné z: <http://www.knihopis.cz/> [cit. červenec 2021].

BCBT: *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků*. Dostupné z: <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/> [cit. červenec 2021].

VD 16: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*. Dostupné z: [https://](https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/)

www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/ [cit. červenec 2021].

VD 17: *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*. Dostupné z: <http://www.vd17.de/> [cit. červenec 2021]

RISM: *Répertoire International des Sources Musicales*. Dostupné z: <https://rism.info/> [cit. červenec 2021].

Adagia: ADAGIA: Desiderii Erasmi Rotterodami Adagiorum chiliades. Číslování citováno podle rejstříku Universiteit Leiden. Dostupné z: <http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Latijn/ErasmusAdagia> [cit. červenec 2021].

Marta Vaculínová

Filosofický ústav AV ČR
Kabinet pro klasická studia
oddělení novolatinských studií
Na Florenci 1420/3
Praha 1